

5.2 "Takısız ad tamlaması" sorunu

Geleneksel dilbilgisinde (30)'daki türden AÖ'lerin "sıfat tamlaması" mı yoksa "takısız ad tamlaması" mı olduğu yönünde pek çok tartışma gözlenmektedir. Bu tartışmaların temel nedeni (30)'daki gibi baş adın hemen önündeki sözcüklerin ulamının ad olmasına karşın baş adın iyelik eki almaması, dolayısıyla söz konusu yapının "sıfat tamlaması"yla benzer özellikler göstermesidir.

- (30) a. demir kapı
b. yün çorap
c. aslan asker

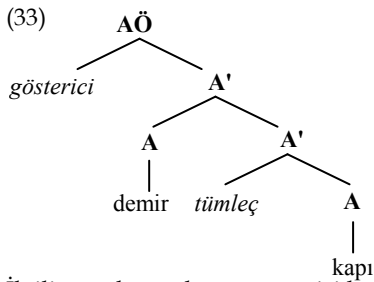
Öyleyse (30)'daki bu AÖ'lerde sırasıyla *demir*, *yün* ve *aslan* A'larının (23)'teki yapının hangi konumunda olduklarının belirlenmesi gerekir. Öncelikle, bu öbeklerde UYUM ekinin bulunmasının bozukluğa yol açması, söz konusu öğelerin gösterici ve tümleş konumlarında bulunmadığına ilk tanıt olarak gösterilebilir:

- (31) a. *demir kapısı
b. *yün çorabı
c. *aslan askeri

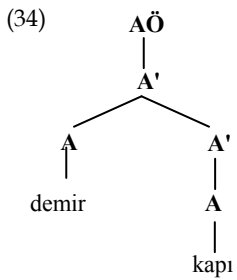
Yukarıda *demir*, *yün* ve *aslan* A'larının tümleş konumunda bulunmadıklarının bir tanıtı da bu öğeler ile baş ad arasında bir öge yerleştirilmesi durumunda AÖ'lerin düzgün olması ile görülebilir.

- (32) a. demir sokak kapısı
b. yün kadın çorabı
c. aslan Türk askeri

Öyleyse söz konusu AÖ'ler için öbek yapıda tek bir konum bulunmaktadır, o da niteleyici konumdur. Buna göre, Türkçede niteleyici konumunda bir AÖ bulunabileceği söylenebilir:

İlgili yapıda tümleş ve gösterici konumları boş olduğu için bu konumlarda dallandırma yapılmadan da gösterilebilir:

alıştırma 2

Aşağıdaki ad öbeklerini dizim ağacında gösteriniz.

*ağacın dalı, ağaç dalı, şirketin yaşlı müdür yardımcısı,
kadının doktoru, kadın doktoru, kadın doktor*

Aşağıdaki öbeklerden hangileri düzgün hangileri bozuktur? Nedenleriyle açıklayınız.

*dışişleri eski bakanı
başbakan yeni yardımcısı
yarış kırmızı arabası
sarı yaprakları ağaçların*

ek bilgi 15

Dilbilgisi kitaplarında aşağıdaki üç tamlama ayrı birer tamlama olarak ele alınmaktadır. (a)'daki *evin* ögesi belirli bir "ev" olduğundan "belirtili ad tamlaması", (b)'de *giriş* ögesi ise belirsiz olduğundan "belirsiz ad tamlaması" olarak adlandırılmaktadır. (c)'de ise *kapı* ögesine iyelik eki eklenmediğinden bu tamlama "takısız tamlama" olarak adlandırılır:

(a) evin kapısı	<i>belirtili ad tamlaması</i>
(b) giriş kapısı	<i>belirtisiz ad tamlaması</i>
(c) tahta kapı	<i>takısız tamlama</i>
(d) eski kapı	<i>sıfat tamlaması</i>

Böylesi bir sınıflandırmada, (a)-(b) arasındaki ayırım koyu yazılı ögelerin anlamsal özellikleri temel alınarak düzenlenmiştir. (c)'de ise tamlamadaki biçimbilimsel özellikler temel alınmıştır. Bu tamlamaların birarada bulunduğu görünüm ise "zincirleme ad tamlaması" olarak adlandırılır:

- (e) **evin tahta giriş kapısı** *zincirleme ad tamlaması*

Böylesi bir sınıflandırmanın öğretim ortamında kimi sorunlara yol açabileceği düşünülebilir. En başta, böyle bir sınıflandırma (a)-(c)'deki *evin*, *giriş*, *tahta* ögelerinin hiyerarşi sergilemediği, yani dizilişte aynı konumda olduğunu söylemektedir aslında. Çünkü dilbilgisi kitapları "belirtili ad tamlaması" ile "belirtisiz ad tamlaması" arasındaki ayrımı sadece AO'deki anlamsal özelliğe bağlamaktadır. Oysa "zincirleme ad tamlaması" göstermektedir ki bu ögeler arasında bir hiyerarşi söz konusudur.

evin	tahta eski	giriş	kapısı
------	---------------	-------	--------

Öğrencilere (a)-(d) gibi farklı tamlamaların görünümü, aynı kalıpta (öbek yapıda) kimi konumların boş olması durumuyla açıklanmalıdır:

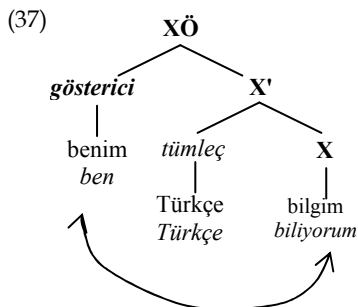
(a)	evin			kapısı
(b)			giriş	kapısı
(c)		tahta		kapı
(d)		eski		kapı

5.3 Ad tamlamalarında uyum

Aşağıda görüldüğü gibi, Türkçede gösterici ile baş güçlü bir uyum paradigması sergilemektedir:

(35) benim Türkçe bilgi- m	(36) Ben Türkçe biliyor- um
senin Türkçe bilgi- n	Sen Türkçe biliyor- sun
onun Türkçe bilgi- si	O Türkçe biliyor- Ø
bizim Türkçe bilgi- miz	Biz Türkçe biliyor- uz
sizin Türkçe bilgi- niz	Siz Türkçe biliyor- sunuz
onların Türkçe bilgi- leri	Onlar Türkçe biliyor- lar

Görüldüğü gibi, AO ile tümce yapısı birbirine çok benzemektedir. Öyleyse her ikisi için de öbek yapıdaki uyum gösterici-baş uyumudur:

Ancak Türkçe AO'lerde sadece gösterici baş uyumu değil aynı zamanda tümleç-baş uyumu da bulunmaktadır:

- (38) Türkçe bilgi-**si**

Ancak hem gösterici hem de tümlecin bulunduğu durumlarda tümleç uyum eki silinir (bkz.39). Söz konusu ek silme süreci sadece tamlamalar için değil, aynı zamanda kök bileşikler için de geçerlidir (bkz. 40).

- (39) a. Türkçe bilgi-**si**
b. benim bilgi-**m**
c. benim Türkçe bilgi-**si-m**
ç. benim Türkçe bilgi- **m**
- (40) a. *Ali'nin buzdolab-**ı-sı**
b. Ali'nin buzdolab-**ı**
c. benim buzdolab-**ım**

Ancak yine de Türkçede kök bileşikler için tam bir düzenlilikten söz etmek zordur.

- (41) a. *spor ayakkab-**ı**
b. spor ayakkab-**ı-sı**
c. spor ayakkab-**ı-ları** bölümü
- (42) a. *Ahmet bizim bölüğün yüzbaş-**ı**
b. Ahmet bizim bölüğün yüzbaş-**ı-sı**
- (43) a. *Bu kazağın kahvereng-**i** diğerinden koyu
b. Bu kazağın kahvereng-**i-si** diğerinden koyu
- (44) a. örgütün elebaşı
b. ?örgütün elebaşısı

alıştırma 3

Aşağıdaki öbekleri öbek yapıda gösteriniz:

Ali'nin evinin adresi
üniversite seçme sınavı
yabancı diller konferans salonu
masal kitabı incelemesi

4.6 Öbek içinde öbekler

alıştırma 4

Aşağıdaki tamlamaları inceleyiniz. Tamlama ne şekilde genişlemektedir?

düğmenin rengi
ceketin düğmesinin rengi
bekçinin ceketinin düğmesinin rengi
okulun bekçisinin ceketinin düğmesinin rengi
çocuğun okulunun bekçisinin ceketinin düğmesinin rengi
arkadaşın çocuğunun okulunun bekçisinin ceketinin düğmesinin rengi
babamın arkadaşının çocuğunun okulunun bekçisinin ceketinin düğmesinin rengi

Türkçe geleneksel dilbilgisi kitaplarında (45a)'daki tamlama "belirtisiz ad tamlaması", (b)'deki tamlama da "belirtisiz ad tamlaması" olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın (46)'daki tüm tamlamalar genellikle "zincirleme ad tamlamaları" olarak adlandırılır. Ancak (46)'daki tamlamalara dikkatle bakarsak farklı özellikler yansıttıklarını görürüz.

- (45) a. ders kitabı
b. okulun kitabı
- (46) a. öğretmen okulunun kitabı
b. çocuğun okulunun kitabı
c. okulun ders kitabı
d. ders kitabı yayıncısı
e. ilkokul müdür yardımcısı

Türkçede ayrıca şu tür tamlamalar da bulunmaktadır. Dilbilgisi kitaplarında bunlara ilişkin de bilgi bulunmamaktadır:

- (47) a. okulun Türkçe dersi kitabı
b. okulun Türkçe ders kitabı
- a. okulun || Türkçe dersi | kitabı
b. okulun || Türkçe | ders kitabı

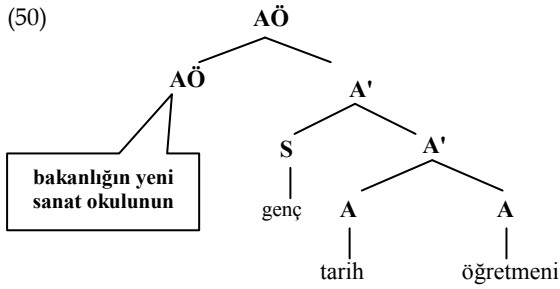
Bunları açıklamak için daha önce ele aldığımız tam öbek yapıyı sunan bir örneği inceleyelim. Anımsamak için de öbek yapının özelliklerini yineleyelim. (48)'deki gibi bir öbek için 9 konuma gereksinim bulunmaktadır.

(48) bakanlığın yeni sanat okulunun en yaşlı devrim tarihi öğretmeni

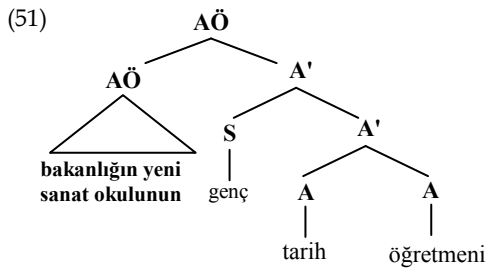
Bu tür öbekleri açıklamak için sözdiziminde döngüsel kurallar işlemektedir. Yani yeni kural üretmek yerine yani öbek yapıda yeni konumlar oluşturmak yerine aynı kural yinelemeli olarak kullanılabilir. (49)'daki örneği inceleyelim:

(49) bakanlığın yeni sanat okulunun yaşlı tarih öğretmeni

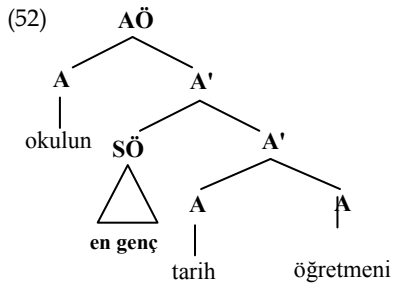
Bu yapıda aslında *Ali'nin* sözcüğü yerine *bakanlığın yeni sanat okulu* öbeğinin kullanıldığı görülür. Öyleyse, *Ali'nin* ögesinin bulunduğu konumda bir başka öbek yapı bulunmaktadır:

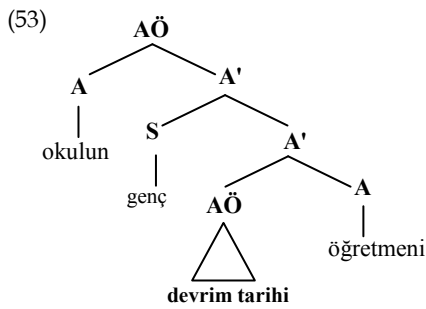
Öbek yapı ağacında eklenen yeni öbek yapının ayrıntılarını göstermeden çizimi şöyle gösterebiliriz:

Aynı şekilde sıfat konumuna da bir SÖ eklenebilir:

Tümleç konumuna ise sadece belirtisiz ad tamlamaları yerleştirilebilir:

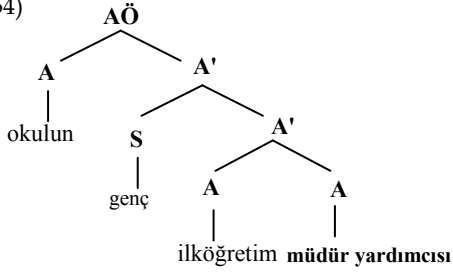
alıştırma 5

Aşağıdaki ad öbeklerini aşağıdaki örnekteki gibi en yakın ögeler yan yana gelecek biçimde bir çizgi ile ayırınız.
Örnek: çocuğun || okul çantası

- kız sanat okulu
- okul müdür yardımcısı
- fakülte yönetim kurulu
- Ankara Üniversitesi Rektörü
- ders kitabı yazarı
- dil okulu müdürü

Öyleyse Türkçede baş konumunda belirtisiz ad tamlamaları bulunabilmektedir:

(54)

ek bilgi 16

Öğretim Bilgileri 3.1'de ad tamlamalarında aşağıdaki gibi bir sıralamanın öğrencilere sunulması gerektiğini belirtmiştik.

okulun	genç	tarih	öğretmeni
--------	------	-------	-----------

Ancak söz konusu AÖ'lerde konumlarda başka AÖ'lerinde yer alabileceği görölmektedir:

- üniversitenin ilköğretim okulunun genç tarih öğretmeni
- okulun en genç tarih öğretmeni
- okulun genç devrim tarihi öğretmeni
- okulun genç ilköğretim müdür yardımcısı

Konumlara ne tür AÖlerin yerleştirilebileceği aşağıdaki gibi gösterilebilir:

(a)	üniversitenin ilköğretim okulunun	genç	tarih	öğretmeni
(b)	okulun	en genç	tarih	öğretmeni
(c)	okulun	genç	devrim tarihi	öğretmeni
(d)	okulun	genç	ilköğretim	müdür yardımcısı